

Varga E. Árpád: Népszámlálások a jelenkori Erdély területén

Megjelent: Hítel. VI, 1993. 3. sz. 108–112. p.

A „proletár internacionalizmus” hamis jelszava alatt több évtizeden át elfojtott nemzeti-etnikai ellentétek robbanásszerűen feltörték Közép- és Kelet-Európában és véres háborúkat, pogromokat, „etnikai tisztogatás”-okat eredményeztek vagy jobb esetben: békés körülmények között kisállamok létrejöttét az első világháború után született mesterséges államalakulatok helyén. Az utóbbi években Magyarországon is megélénkült a trianoni és párizsi békeszerződések következtében határainkon kívül rekedt és nemzeti kisebbséggé vált – sokáig szinte „tabu”-ként kezelt – magyarság kérdéseivel foglalkozó irodalom. A Magyarságkutató (újabban megnevezése szerint Közép-európai Kutató) intézet évkönyvekben is lecsapódó tevékenységén kívül – a két világháború között rendszeresen megjelent (és természetesen megszűnt) *Magyar Kisebbség, Kisebbségvédelem, Látóhatár*, valamint *Kisebbségi Körlevél* című időszakos kiadványok után – 1990 óta *Regio* címen negyedévenkénti kisebbségi szemle jelentkezik (időnként önálló könyvekkel is), ezenkívül rendszeresen szemle is tájékoztat a hazai és külföldi „kisebbségkutatás”-i irodalomból.

A Statisztikai Szemle közel félévszázados szünet után újból közöl népességstatisztikai írásokat, és a Központi Statisztikai Hivatal egymás után jelenteti meg – főleg Erdélyre vonatkozóan – a történeti demográfiai adatgyűjteményeket: 1991-ben több mint félezer oldal terjedelmű kötetben Erdély településeinek 1850–1941 közötti nemzetiségi, anyanyelvi megoszlását, az elmúlt évben hasonló terjedelemben Erdély 1857. évi népszámlálásának eredményeit, és hozzáférhetővé váltak a kutatók és érdeklődők széles köre számára is Erdély 1850. évi népszámlálásának – 1983-ban még csak „szolgálati használatra” összeállított – ugyancsak településenként részletezett adatai. A Magyar Tudományos Akadémia Demográfiai Bizottsága és Történeti Demográfiai Albizottságának szervezésében 1992. szeptember elején lezajlott Budapesten – számos külföldi (főleg szomszédos országbeli) szakember részvételével – az első nemzetiségi statisztikai konferencia is. A szekcióülések szünetében kapta kézhez a *Regio* folyóirat és a Történettudományi Intézet közös kiadásában, a *Kisebbségi Könyvtár* címet viselő *Regio* könyvek 10. köteteként éppen akkoriban megjelent több mint 200 oldala könyv szinte még „nyomdameleg” példányát. Varga E. Árpád, a fiatal kutató gondosan összeállított lelkiismeretes munkája – a hazai közkönyvtárakban hozzáférhető több mint 120 magyar és román, azonkívül 1–2 német és francia nyelvű forrásmunkára támaszkodva – vázolja a jelenkori Erdély területén végrehajtott osztrák, magyar és román népszámlálások módszertani kérdéseit és fontosabb eredményeit. A címben a *jelenkori* arra utal, hogy az első világháború utáni általános magyar szóhasználatban Erdély az egész Romániához csatolt területet jelenti, amely a *történeti* Erdélyen vagyis a Királyhágón túli területen és a történeti irodalomban „Partium”-ként, „Részek”-en kívül a Tisza balpartján Máramaros és a Körösök vidékét, valamint a Tisza-Maros szögében „Bánság” vagy „Bánát”-ként ismert vidéket is magában foglalja. (A Romániához került 102 ezer km²-nyi területnek a „történeti” Erdély nem sokkal több, mint a felét alkotja.)

Alcíme szerint a könyv „jegyzetek”-et tartalmaz Erdély és a kapcsolt részek XX. századi nemzetiségi statisztikájának történetéhez. Elégge közismert a statisztikai adatok iránti nagyfokú bizalmatlanság általában és különösképpen a nemzetiségstatisztikai eredményekkel szemben. Állandó viták vannak az érdekelt államok között, egyik sem tartja megbízhatónak a másik állam adatait. A vitákban nélkülözhetetlen klasszikus elv: „hallgattassék meg a másik fél is” („audiatur et altera pars”) szellemében tiszteletre és követésre méltóan szép, fontos feladatra vállalkozott tehát történeti statisztikai munkájában Varga E. Árpád.

Előjáróban áttekinti az első világháború előtti magyarországi népszámlálásokat, kezdve az osztrák hatóságok által 1850–1851-ben végrehajtott – a nemzetiség vizsgálatára is kiterjedt – katonai célzatú összeírással, melynek eredményeit a statisztikai irodalom napjainkig fenntartással fogadta. Az

1860-as évek végétől általában tízévenként – a 0-ra végződő évek végén – szervezett hivatalos magyar népszámlálások 1880-tól tudakolták a népesség anyanyelvét. A Havasalföld és Moldva egyesüléséből létrejött Románia területén, az Ókirályságban – az erdélyi románok szóhasználatában: Regátban – az 1899. és 1912. évi népszámlálások mellőzték az etnikai megoszlás vizsgálatát, a román állam nemzeti egységére és a homogenitására hivatkozva – bár becslések szerint a lakosságnak kb. egytizedét az etnikai kisebbségek alkották. Szerző nem említi ugyan, de ez valójában a klasszikus francia politikai ideológia „államnemzet” koncepciójának felelt meg, mely szerint a nemzet határai egybeesnek az állam határaival, és a határokon belül élő nyelvi, nemzeti, kulturális kisebbségeknek a minél gyorsabb beolvadása a feladata.

Az első világháborúban az antanthalmakkal kötött titkos szerződés Romániának ígérte Kelet-Magyarországot egészen a Tisza vonaláig, és az 1919. évi román Memorandum az ország számára követelt területen a románság arányát – az 1910. évi magyarországi népszámlálás anyanyelvi adatai nyomán mutató 48%-kal szemben – mintegy 60%-ban mutatta ki. A Memorandum szellemét tükrözi az erdélyi Kormányzótanács 1919. évi népösszeírás, az erdélyi belügyi államtitkárság által elrendelt és 1920 decemberében végrehajtott összeírás is. Az anyanyelv helyett a nemzetiség közvetlen bevallása szolgált alapul, de a többségükben magyar anyanyelvű „Mózes-vallású”-aknak – büntetés terhe alatt – zsidó nemzetiségűeknek kellett jelentkezniük, és görög katolikus vagy görögkeleti vallású is aligha vallhatta magát magyar nemzetiségűnek. A közigazgatási úton végrehajtott összeírás feltűnő hibáit 1923-ban helyesbíteni törekedtek, majd 1927-ben – a régóta esedékes népszámlálás helyett – „népességellenőrzés” volt a belügyminisztérium keretei között. Ekkor bevezették az „etnikai leszámazás” („originea etnică”) vagyis a faji eredet kategóriáját. Bár a rendelkezések szerint mindenki olyan származásúnak vallhatta magát, amilyennek akarta, de hogy az adatok „valódiak és nem érzelmiek legyenek”, mód nyílt arra, hogy a hatóság döntse el, megfelel-e a valóságnak a vallomás.

A nemzetközi statisztikai kongresszusok irányelveit figyelembe vevő valódi népszámlálásra csak 1930-ban került sor – az európai államok sorában az első világháború után utolsónak – Romániában. Ennek során azonban a nemzetiség, anyanyelv, vallás és állampolgárság tudakolásával az etnikai tagolódás vizsgálatának a maga korában egyedülálló komplex módszerét valósították meg, s az adatokat helységenként közzé is tették. Az 1930-as népszámlálás etnikai adatsorai mindmáig „a romániai nemzetiségi és anyanyelvi statisztika bázisaként értékelhetők” – idézi a szerző a kérdés leghivatottabb magyarországi szakértőjének (Nyárády R. Károlynak) a megállapítását.

Az 1940. augusztus végi bécsi döntéssel kettéosztott Erdély déli részén 1941-ben végrehajtott román népszámlálás – Antonescu katonai diktatúrájában, hitlerista hatás alatt – újból visszatért a felmenő ági rokonokra kiterjedő „etnikai eredet” kérdésére, az Észak-Erdély területével nagyobbodott magyarországi népszámlálás pedig első alkalommal az anyanyelv mellett tudakolta a nemzetiséget is.

Az elsősorban gazdasági indítékú 1948. évi népszámlálásnak csak törvényhatóságokként részletezett anyanyelvi adatsorai (feltehetően) a valóságosnál alacsonyabb számokat közöltek a magyarságra vonatkozóan, mert az 1956. évi népszámlálás eredményei – melyek általában megbízhatóbbnak tekinthetők – szokatlanul magas, a román népességnél is gyorsabb növekedési rátát mutatnak. Az 1966. évi népszámlálás szintén csak nagyobb közigazgatási egységenként közzétett – ellentmondásosnak tűnő – adatai a magyar anyanyelvű népesség valamelyes csökkenését, a magyar nemzetiségűeknek pedig némi gyarapodását jelzik.

Részletesebben foglalkozik a szerző a negyedszázados Ceaușescu-korszak, az „aranykor” közepén, 1977. január elején végrehajtott népszámlálással. Ekkor is külön tudakolták a nemzetiséget és az anyanyelvet, de csak a nemzetiségi megoszlás szerepel az „előzetes” adatközlésben, a végleges adatokat pedig „nemzetiség és anyanyelv szerinti” összesítésben tették közzé, de nem ismertetve ennek a sajátos – korábban sohasem (és másutt sem) alkalmazott, tudományosan nehezen magyarázható – módszerét. A népesség 1977. évi etnikai megoszlását az 1990. évi statisztikai évkönyvben közreadó számadatokból azonban kitűnik, hogy az új módszertani kategória beiktatása a románság lélekszámának növelését szolgálta – a „nemzeti homogenitás” stratégiájának szellemében. Az 1989. év végi politikai változások után szabadabbá vált sajtóból a szerző által idézett néhány cikk is illusztrálja az 1977. évi népszámlálás végrehajtásának és eredményeinek torzításait, fonákságait. A recenzens itt csupán a kötetben föllelhető arra a számszerű ellentmondásra kíván rámutatni, hogy Erdély szerb nemzetiségű lakosainak száma (142. old.) több mint amennyit egy másik táblázat (203. old.) egész Románia területén kimutat.

Varga E. Árpád tanulmányának főszövege a kötet terjedelmének alig felét teszi ki. Ehhez szokatlanul gazdag jegyzetanyag csatlakozik, mely a főszöveg egyes megállapításait – a forráshely megjelölésén túlmenően – olykor több oldalas magyarázattal kiegészítve támasztja alá. A Függelékben közölt – de esetenként szöveg közé is iktatott – táblázatok a könyvnek jóval több mint negyedét foglalják le. Ezek Erdély anyanyelvi, nemzetiségi és felekezeti statisztikáját mutatják be összesítve és megyei bontásban 1900–1977 között. Először a történeti Magyarország 22 megyéje részletezésében, majd nyomon követhetjük a népesség alakulását az 1940-ben megvont, rövid életű államhatárral északi és déli részre osztott Erdélyben az 1941. évi közigazgatási határok között is. Különösen értékelendő teljesítménye a szerzőnek, hogy fáradságot nem ismerő óriási méretű manuális – Masaryk filozófus államelnök által (is) oly annyira értékel „apró”-munkával – átszámította a régi népszámlálások eredményeit, a településenkénti adatok figyelembevételével a jelenlegi román közigazgatás szerinti 16 megyére, sőt közülük hatnak észak-déli részére is megosztva. Tartalmazza az összeállítás annak a mintegy 30 ezer főnyi néhány erdélyi településnek az adatait is, melyeket az új közigazgatási rendszerben négy Kárpáton túli, óromániai megyéhez csatoltak. (Kár, hogy a kötetben hiányzik erre vonatkozóan az egyértelmű utalás, és az olvasó először gondolkodóba esik, miért is kerültek a regáti megyék az erdélyi népességet bemutató táblázatok közé.) Végül is olyan egyedülálló értékű hosszú idősort állított a szerző össze, amely lehetővé teszi Erdély népességének további magyar és román kutatói számára egyaránt 1900-ig visszamenőleg minden egyes mai megye anyanyelvi, nemzetiségi – sőt, 1900–1930, illetve 1941 között felekezeti – megoszlásának tanulmányozását és elemzését. Önmagában ez a gondosan összeállított adattár (is) időtálló értéke Varga E. Árpád művének. A szerzőn kívül a kiadót – és nem utolsósorban a román hivatalos statisztikai szolgálatot is – dicséri, hogy az 1992. nyár végén megjelent könyv már tartalmazza az 1992. január 7-i eszmei időpontban végrehajtott népszámlálásnak a sajtóban június folyamán közzétett előzetes nemzetiségi adatait és a hozzájuk fűzött megjegyzéseket. Ezek szerint az ország számba vett összlakossága kevesebb a lakosság-nyilvántartás alapján vártnál, a magyar nemzetiségűeké pedig nemcsak a vártnál, hanem az 1977. évinél is. Ebben valószínűleg szerepe van a határok megnyitása után szabaddá (és ellenőrizhetetlenné) vált vándormozgásnak, a migrációs hullám keretében ideiglenesen külföldön tartózkodó – jórészt magyar nemzetiségű – személyek nehezen becsülhető számának is. Néma magyarázattal szolgálhat az is, hogy a rég elmagyarosodott sváb családok a kivándorlás reményében a németiséghez tartozónak vallották magukat – amint ezt a szerző Szatmár megyei számadatokkal valószínűsíti.

Végül is az 1992. évi adatok szerint a magyar nemzetiségűek évtizedek óta 1,6 millió körül stagnáló száma alig haladja meg az erdélyi összlakosság egyötödét, az 1956-ban és a két háború között is még egynegyedes aránnyal szemben – nem szólva a magyar anyanyelvűeknek a magyarországi népszámlálások szerint 30% körül mozgó arányáról. A sokat és joggal bíralt romániai kisebbségi viszonyok között a magyar nemzetiségűek aránya egész Románia népességében az 1956. évi 9,1%-ról 1992-ig 7,1%-ra változott. Az ugyancsak sokat bíralt történeti Magyarország területén a román anyanyelvűek száma 1880–1910 között 22–23%-kal növekedett, de arányuk az ország össznépességében 17,5%-ról 16,1%-ra csökkent, a szlovákoké és németeké pedig még nagyobb mértékben, mert lélekszámuk a három évtized alatt alig (4–5, illetve 1–2%-kal) emelkedett.

Elgondolkodtató ugyanakkor, hogy a kisebbségpolitikában oly gyakran követendő példaképpen emlegetett Finnország területén az őslakos svéd nemzetiségűek száma az 1940. évi 354 ezerről 1985-ig 300 ezer alá esett, arányuk pedig 9,5%-ról 6,2%-ra. (De ez az arány 1880-ban – kb. a jelenlegi lélekszám mellett – még 14,3% volt!) Kanadában a francia anyanyelvűek négy évtizeddel ezelőtt még 29%-os aránya 1986-ig 24%-ra mérséklődött. A nyelvi, nemzetiségi kisebbségek arányának az egyes országokban megfigyelhető csökkenése természetesen számos tényezővel magyarázható. A szinte természetesnek vehető spontán asszimiláción, jogi helyzetükön, statisztikai számbavételük módszerein kívül az elvándorlás, a természetes népmozgalom, vagyis a születések és halálozások egyenlegének mértéke stb. egyaránt közrejátszhat ebben.

A román népszámlálások módszereit és eredményeit bemutató munka – és Popély Gyulának a (cseh)szlovákiai viszonyokról már korábban (ugyancsak a Regio-könyvek sorozatában) megjelent hasonló indíttatású alapos könyve – után jó lenne megismernünk a továbbiakban az egykori Jugoszláviához, valamint a közben ugyancsak megszűnt Csehszlovákia és 1945-től a Szovjetunió állami kerekei közé került Kárpátalja népességének nemzetiségi (anyanyelvi és vallási) viszonyait is, századunk változatos története során.

Tudjuk jól, hogy a *történeti* vizsgálódás általában hozzásegít a jelen problémáinak jobb megértéséhez. Az időbeli visszatekintésen kívül szükség lenne azonban földrajzi, *térbeli* szét- és kitekintésre is: más nyelvi-nemzetiségi kisebbségek nem csupán statikus, hanem hosszabb távot átfogó dinamikus szemléletű áttekintésére, amely a jövő képét is előrevehetheti. S kinek kellene ilyen irányú vizsgálatokat folytatnia, mint elsősorban éppen a magyar tudományos kutatóknak.

Ismeretes, hogy a magyar nemzetnek milyen jelentős része él – jórészt az etnikai szempontból igazságtalan békeszerződések következtében – idegen államok területén kisebbségi sorban. Mi lennénk tehát Európában arra hivatva, hogy – már csupán emberi szolidaritásból is – tanulmányozzuk a magyarokon kívül más nemzeti kisebbségek ügyeit is. Ily módon egyrészt nem esünk a romantikus hungarocentrizmus veszélyes és olykor támadható régi hibájába, másrészt pedig a kisebbségkutatás körében nemzetközileg is figyelmet érdemlő olyan eredményeket érhetünk el, melyek össznemzeti haladásunkat és az emberiség közös kultúrkincsét, békésebb jövőjét is szolgálhatják. Ezeknek a gondolatoknak a felvetésére is alkalmat adott Varga E. Árpád követésre és folytatásra váró kitűnő kis könyvecskéje. (*Regio-könyvek 10.*, 1992.)